

Věda a filosofie [1968]

A celý socialistický princip je opět jen jedna stránka, která postihuje realitu pravdivé lidské podstaty. Musíme se stejně zajímat o druhou stránku, o teoretickou existenci člověka, musíme tedy učinit předmětem své kritiky náboženství, vědu atd.

Karel Marx, 1844

Vztah mezi vědou (resp. mezi vědami) a filosofií prošel už v posledních dvou a půl tisících letech povážlivou řadou peripetií. Zprvu nebylo mezi obojím rozdílu: věda byla součástí filosofie a filosofie vystupovala jako věda vůbec. Pozdější proces ustavování jednotlivých věd probíhal jako vydělování speciálních oborů uvnitř filosofie, ústící v jejich úplné odloučení a osamostatnění. Pohnutky této specializace měly praktický ráz; přesto se nadlouho udržovalo Aristotelovo přesvědčení, že cílem teorie (což v řečtině ovšem znamenalo zírání) je pravda, zatímco cílem praxe je výkon, dílo. Dnes je téměř obecně přijat názor, že věda zcela odloučená od každé praxe není možná; první důvod je ten, že věda musí vycházet ze spousty předvědeckých zkušeností, zakotvených v lidském jednání, v praxi, druhý spočívá v praktické povaze samotného vědeckého počínání, které zdaleka není pouhým zíráním, ale zejména v nové době naopak praktickým uplatněním komplikovaných metod a technologických rozvrhů (experimentálních i jiných). Podstata vědeckosti však není nesena samotnou praxí, nýbrž je založena v kritické reflexi, která se pokouší praxi v jejích nejhlubších kořenech uchopit, interpretovat její smysl i smysl jejích výsledků, na základě precizní analýzy ji očistit od nahodilostí a co nejpřesněji formulovat zkušenost, která z toho vyplývá. Zásadně platí, že praxe předchází reflexi; cílem vědy je ovšem maximální prosvětlení praxe, dokonce předem, tak aby vědec v nejvyšší možné míře věděl, co dělá, když je vědecky činný.

Vědecký postup se tedy nemůže obejít bez toho, že ví, co dělá a čím je. Vědět, co děláme, je ovšem víc, než že svým povědomím vlastní aktivitu jen doprovázíme, tj. že necháme do svého uvědomění vcházet něco, co se děje i bez něho. Chtít vědět, co dělám, znamená chtít kontrolovat svou aktivitu, nenechat ji samovolně fungovat, nepropustit ji ze sféry vědomého řízení, nedovolit, aby se ode mne mohla odloučit a postavit se proti mně jako na mně nezávislá, vnější skutečnost, jako objektivita. Že to není nikdy možné v absolutní míře, ba že to někdy není ani v našem zájmu (např. když jde o pokles nižších funkcí do rutiny, aby se naše pozornost uvolnila pro funkce vyšší), nemůže být postačující námitkou proti pokusům o nejvyšší možnou míru takové vědomé kontroly, alespoň pokud jde o rozhodující momenty naší vědecké aktivity. Ještě ve své filosofické podobě se řecká věda postavila nejen proti mýtům, ale také proti každému pouhému zdání ve

jménu odkrytí skutečnosti tak, jak vskutku jest. Od té doby se naše pojetí „vědeckosti“ pronikavě změnilo, avšak úporná snaha postavit do plného světla celou skutečnost je dosud považována za konstitutivní součást vědeckého úsilí. Pretenze vědy nabyly zejména koncem minulého a počátkem tohoto století tak výlučné povahy, že sama filosofie byla suspendována a jako metafyzika odklizená mezi odpady dějin (vedle mýtu a náboženství). Stalo se tak proto, že filosofie neobstála před základními kritérii vědeckosti. Poslední půlstoletí vyvrátilo představy, že filosofie je mrtvá disciplína, dokonale nahrazená plejádou odborných věd. Otázka vztahu mezi filosofií a vědou (vědami) musí být proto řešena znovu. Pokus pojmout filosofii jako jednu z vědeckých disciplín (a tedy učinit ji vědou) stojí tu proti pokusu odmítnout pro ni platnost vědeckých kritérií a učinit ji na vědě zcela nezávislou. Vedle těchto krajností najdeme celou řadu řešení dalších, která mají více smyslu pro syntézu nebo kompromis. Nemůže být pochyb o tom, že na jedné straně filosofie nemůže vypustit vědu z oboru svého zájmu a že na druhé straně také věda musí nějak vyjasnit svůj vztah k filosofickému zkoumání. Tak např. Gerhard Krüger považuje otázku vědy za jeden ze tří základních problémů současnosti (vedle otázky dějin a otázky pravdy). V kruzích pozitivisticky orientovaných vědců (přírodovědců) se na druhé straně rozšířila myšlenka tzv. filosofie vědy jako jakési pomocné či obecné disciplíny, pro vědu nezbytné. V minulém roce vyložil své pojetí v tomto duchu Ladislav Tondl, jeden z vůdčích duchů českého scientistického myšlení. Konfrontace s některými jeho názory nám umožní výraznější formulaci pojetí odlišného.

V krátkém, hutném článku¹ vyložil L. Tondl, jak rozumí „cílům a úlohám filosofie vědy“. Se zřetelným polemickým hrotem v pozadí (mířícím na filosofii, která překračuje meze Tondlem stanovené pro „filosofii vědy“) podtrhuje Tondl tzv. metateoretický charakter legitimních intencí filosofie vědy, která v důsledku toho „nemůže vztahovat své výroky k témuž univerzu“ jako věda sama, ani „zkoumat totéž univerzum, týž předmětný svět“, ale v „kriticko-analytickém duchu“ má být zaměřena „k novému univerzu, totiž k tomu univerzu, které ... vytváří věda sama“. Má dojem, že už tímto vymezením je filosofie vědy zbavena možnosti skutečně kritického přístupu k vědě. Tondl sám ovšem uvádí jako jeden z úkolů filosofie vědy výzkum vztahů vědy jako určité struktury k struktuře předmětné oblasti; nemá-li však filosofie vědy podle uvedeného vymezení legitimní přístup k této předmětné oblasti, zůstává odkázána na vnitřní svět vědy, v němž může odhalovat nanejvýš jen vnitřní rozpory, a tak se její „kriticko-analytická“ funkce redukuje na imanentní kritiku (vposledu logickou). Odtud potom pochopíme, proč takto zubů zbavená filosofie „si nečiní a nemůže činit nároky na univerzální vysvětlení vědy samotné“ a

¹ L. Tondl, Filosofie vědy, in: *Vesmír* 46, 1967, č. 3, str. 67-68.

proč může jen snaživě „optimalizovat a ekonomizovat některé vědecké procedury“.

Podle Tondla tedy je rozsah kompetence filosofie vědy určen samotnou vědou; filosofie by tak neměla právo učinit vědu jako takovou předmětem své otázky a eventuálně ji zproblematizovat. Zejména však by nebyla kompetentní rozhodovat o tom, co věda a vědeckost je a co nikoli. Ale kdo o tom rozhodne? Tondl se tohoto problému dotýká, když mluví o „existujících vědních oborech“, „pokud se ... rozvíjejí a pěstují vědeckým způsobem“; věda je u něho tou „racionální aktivitou“, „které jsme schopni připsat atribut vědeckosti“. Leč kdo to je „my“? Filosofie vědy se v Tondlově pojetí smí vztahovat pouze k univerzu, jímž je věda sama; v tom smyslu smí respektovat pouze vědecký výměr toho, co je věda. Musí tedy vycházet z toho, co si věda (vědcové?) o sobě myslí. Ale jak pozná filosofie, že je to vskutku věda, která si o sobě něco myslí (např. že je vědou)? A je ostatně to, co si věda o sobě myslí, vždycky správné, vědecké? Je reflexe vědy součástí vědy? Jestliže ano, co této vědecké reflexi chybí, že potřebuje ještě i filosofii vědy? Není filosofie vědy v Tondlově pojetí vlastně zbytečná, domyslíme-li věc dost daleko?

Pokus filosofie (filosofie vědy), „podávat pokud možno adekvátní a postupně stále přesnější obraz“ vědy, vyžaduje po mém soudu především nezbytný odstup, bez něhož kritický přístup k faktické podobě i principům vědy není prostě možný. Věda není jen soustavou informací ani jen nástrojem poznání, ale určitou společensky a dějinně vázanou lidskou praxí. Okolnost, že touto praxí má být něčeho dosaženo, že tento cíl je vědomě zvolen a sledován, jakož i to, že průběh praktického vědeckého počínání je tímto cílem uvědoměle měřen, odlišuje vědu podstatně např. od lidského trávení (mám-li si příměr vypůjčit od Tondla). Tondl má zajisté pravdu, že fyziologie trávení nás nenaučí dobře trávit, nepochybně však musí připustit, že znalost logiky nás může naučit lépe myslet. Patří k podstatě vědy, že vědec chce vědět a vždy do jisté míry také ví, co dělá; stejně tak ovšem patří k podstatě vědy, že vědec nikdy přesně a po všech stránkách neví, co dělá (v tom spočívá smysl experimentu). Jednou z nejdůležitějších úloh vědy je interpretace toho, co vědec cílevědomě udělal, tj. konfrontace toho, co zamýšlel a co se domníval, že dělá, s tím, co skutečně udělal (nikoli jenom, „co to udělalo“). Tato interpretace však nutně přesahuje obor speciální vědecké disciplíny a vztahuje se k širším kontextům. Věda nežije ve vzduchoprázdnu, ale jako lidská praxe je součástí lidského světa. Skutečnost vědy je proto třeba pochopit v jejím celkovém zařazení a umístění v rámci lidského světa. Nestačí se omezit na zkoumání „vztahů struktury vědy k cílům, nárokům a potřebám společenské činnosti vůbec“, ale je třeba poznávat a kriticky posuzovat vědu ve všech jejích podobách a projevech, v jejích centrálních i periferních oblastech, v jejích teoretických předpokladech i technických

důsledcích, k nimž vede, v jejích úspěších i neúspěších, v její správnosti i v jejích omylech. Teprve tak se může vyjasnit skutečná tvář vědy a její skutečné místo v lidských dějinách; to je zajisté nikdy nekončící úkol, neboť věda žije a pokračuje ve své aktivitě. Která věda je však schopna se s tímto úkolem svými prostředky vypořádat?

Viděli jsme, jak L. Tondl mluví o tzv. univerzu vědy. Existuje však takové univerzum? Právě tato teze vyžaduje kritické přezkoušení. Pro každou speciální vědu je, jak známo, charakteristické, že se sice zabývá skutečností, ale jen ve vymezeném aspektu; její „univerzum“ je proto pouhým abstraktem skutečného univerza, k němuž se pak v podobě jiných abstrakt vztahují i ostatní vědecké disciplíny. Hraniční obory vznikají, protože reálné univerzum nemá přirozených předělů, jichž by se klasifikace věd mohla přidržet. Zná však věda „jako celek“ něco jiného než taková abstrakta reálného univerza? Není ono „univerzum vědy“, o němž mluví Tondl, spíše jakýmsi „multiverzem“ rozmanitých aspektů skutečnosti? Která z věd je schopna se vztáhnout svými metodami a svým pojmovým aparátem k celku skutečnosti? Je vůbec možný vědecký obraz světa jako celku? Nejde však jenom o problém vzájemné odtrženosti až disparátnosti obrazů světa, jak je podávají jednotlivé speciální vědy, a o potřebu jejich integrace; je totiž možné – a dokonce svrchovaně pravděpodobné –, že při onom vědeckém „dělení“ univerza leccos padá pod stůl. Nemám přitom na mysli jen ona bílá místa, která věda (zatím) ponechává na své mapě světa; je cosi v samotné vědě a v povaze jejího vývoje, co i do budoucna překáží tomu, aby náprava mohla být provedena vlastními prostředky vědy. Skutečnost je vědou vždycky redukována už vymezením jejího předmětu a ustavením jejích metod; naproti tomu se vědě nedostává schopnosti restituovat rozparcelovaný svět ad integrum. Tam, kde je odmítána strážní služba myšlenkové disciplíny, jejíž základy i kompetence přesahují „univerzum“ kterékoli odborné vědy, dostává se věda do bezprostředního nebezpečí ztráty kritičnosti, která je pro vědu považována obecně za *conditio sine qua non*.

Technice se např. obvykle rozumí jako aplikaci moderní vědy. Dnes však už existují nesčetné doklady pro to, že v tomto dvoustranném vztahu to je spíše technika, která si získává větší a větší vliv na vědu, než obráceně. Zdá se, že technika jako specifický druh lidské praxe klade vědě své rozhodující požadavky a dnes už z daleko největší míry určuje její povahu, diktuje jí způsob práce a vnucuje směr jejího dalšího postupu. Věda už dávno není pouhým zaníceným úsilím o poznání pravdy, ale představuje gigantickou společenskou, politickou a ekonomickou sílu a moc. Věda a technika ovládají stále energičtěji celý svět člověka; pronikají do něho a proměňují jej. Jejich možnosti rostou; někdy dovedou učinit svět pro člověka obyvatelnějším, jindy až neobyvatelným. Velmi často dělají obojí zároveň. Nejde jen o biologickou stránku věci; technický svět je pro některé lidi

obyvatelnější a pro jiné méně obyvatelný. Objevují se též nové nekontrolované procesy, jejichž moc není mocí člověka, ale mocí nad člověkem, a které využívají všech možností vědy (názorným příkladem jsou kupř. osudy jaderné fyziky nebo astronautiky v moderním světě). Věda a technika se tak stávají jakoby obrovským soustrojím, jehož vnitřní funkce jsou exaktně projektovány a řízeny, ale jehož vnější důsledky nejsou nejen ovládány, ale často ani tušeny. Příčinou není málo vědy a málo techniky, jak se pokoušejí dokázat někteří apologeti, ale absence smyslu pro člověka a pro jeho lidský svět, resp. pro lidský charakter, lidský aspekt světa. Nejde proto o nějaký omezený počet míst, kam věda dosud pořádně nepronikla, ani o několik zanedbaných problémů. To, co při „dělení“ univerza mezi jednotlivé speciální vědy padá pod stůl, je – univerzum samo! Věda je při všech svých nepopíratelných výkonech a úspěších postižena jakousi zvláštní amnézií, zapomenutím a zapomínáním na celek, na skutečný svět jako takový.

Lidský praktický vztah ke skutečnému světu je mnohem širší, rozmanitější a komplikovanější než vztah vědy k tomuto světu. Proto také lidské zkušenosti, založené na této širší praxi, podstatně přesahují vědecké poznatky (i když zase na druhé straně vědecké poznatky svou precizností a systematickostí přesahují běžnou lidskou zkušenost). Filosofie vychází vždy z celku lidské zkušenosti, ať už je konkrétním předmětem jejího zkoumání v daném případě cokoliv; do tohoto celku lidské zkušenosti zajisté zkušenost vědy započítává, ale neomezuje se na ni. Filosofie vědy, pokud chce zůstat filosofií, nemůže považovat vědu za své jediné východisko. Její kritický vztah k vědě (bez něhož by upadala nutně do apologií a ideologizací vědy) je v podstatné míře orientován na okolnost, že věda sice představuje neobyčejně prohloubenou a zintenzivnělou lidskou zkušenost s jednotlivými aspekty a vrstvami skutečnosti, ale vždy jen zkušenost partikulární, a tudíž proti celku lidské zkušenosti zúženou a redukovanou. Konkrétní podoba jednostrannosti tohoto zúžení je charakteristická pro danou dějinnou podobu vědy a nikterak nevyplývá z nějaké jedné provždy hotové „podstaty“ vědy. Věda bude tím, co ze sebe udělá. Možnost prohloubení a zintenzivnění i jiných oborů lidské zkušenosti je zajisté rovněž otevřena. Zůstává otázkou, zda se nejbližší i vzdálenější možnosti lidstva budou realizovat právě cestou vědy (umění je nepochybně také prohloubením a zintenzivněním lidské zkušenosti, ale představuje základně odlišnou cestu než věda); i kdyby tomu tak v určitých případech bylo, je nejvýš pravděpodobné, že věda, která naváže na nový, podstatně odlišný obor lidské zkušenosti (být rozmanitě prostředkovaný), bude vypadat jinak než věda dnešní (i když vymezení toho, co je „dnešní věda“, není snadné).

Filosofie, která se naučila vidět svět v perspektivě jeho proměny lidskou praxí, bude pochopitelně chápat i vědu jako něco, co musí být změněno a

ustavičně proměňováno. Taková filosofie se proto nemůže omezit na to, aby vědu (právě tak jako svět) jen vykládala a komentovala. Zkušenost vědy má a vždycky bude mít pro filosofii velkou váhu; filosof však ví, že při rozporu mezi zkušeností vědy a obecnou lidskou zkušeností nemusí být chyba vždycky jenom na druhé straně. Filosofie se nikdy nemůže vzdát svého usilovného míření k celku, k němuž patří nejenom to, co bylo a jest, ale také to, co bude; to není ovšem důvod pro založení nové speciální futurologické disciplíny, nýbrž poukaz k subjektu a k jeho aktivitě, na něž věda rovněž zapomíná nebo jež chce ve své objektivistické orientaci eliminovat. Bez nosného vztahu k aktivnímu subjektu se stává svět jako celek (i budoucnost) jen prázdným pojmem. Subjekt (zejména lidský subjekt), budoucnost ani celek světa nemohou být uchopeny pojmovým aparátem předmětného myšlení, jímž výhradně současná věda vědomě disponuje. Reflexe, nezbytná i pro samotného vědce, má-li si plně uvědomovat, co vlastně podniká, musí však nutně překračovat meze předmětného myšlení, nemá-li věda předem odepsat celé oblasti skutečnosti (nikoli metodicky, nýbrž jaksi apriorně, pouhou neprostupností svých myšlenkových prizmat), a tak si počínat *de facto* „nevědecky“. Přihlédneme-li ovšem blíže k faktickému průběhu vědecké práce, zjistíme snadno, že taková reflexe náleží organicky a neodlučitelně ke každému vědeckému postupu. Protože však žádná speciální věda nemůže opustit obor své působnosti a nemůže také učinit metodickou reflexi přímou součástí vědeckého aparátu, je nucena předkládat odborné veřejnosti nejen výsledky, ale sám postup svého zkoumání tak, jako by oné reflexe nebylo nebo jako by náležela k nahodilým průvodním jevům spíše psychologické povahy. Tak se uprostřed precizních a exaktních metod udržuje nezbytná a podle našeho mínění pro vědu konstitutivní reflexe na zapřenou a v důsledku toho na laické až diletantské úrovni. Žádná věda není myslitelná bez reflexe; a přece metodická reflexe není a nemůže být součástí vědeckého aparátu, nemůže se stát jednou z vědeckých metod. Je to právě filosofie, která tu je odborně kompetentní.

Filosofie může tedy systematicky provést to, co samotné vědě je odepřeno, totiž reflexi vědy. Avšak ani jako reflexe vědy nemůže být filosofie pouhou její funkcí, závislou pouze na principech, k jejichž ustanovení je povolána pouze samotná věda. Filosofie vědy bude tyto principy ohledávat a zkoumat ze svého vlastního hlediska, bude je ukazovat ve světle a v souvislostech, které každé speciální vědě mohou unikát, a zejména bude tyto principy, jejich platnost a vůbec celý „svět vědy“ vztahovat k onomu celku, k němuž se chce (ve službách člověka a pravdy) vztáhnout sama. To jistě neznamená, že by chtěla a mohla ze sebe dělat nejvyššího arbitra; jestliže však v minulosti odmítla postavení služby teologie, považuje dnes za neméně nedůstojnou i úlohu služby věd. Filosofie chce zajisté sloužit člověku (a pravdě); nemůže však připustit, aby

způsob její služby byl reglementován a prostředkován jakýmkoli mezičlánkem, tedy ani vědou. Tady nejde o prestižní otázku, ale o fundament veškeré vskutku filosofické práce: jedinou legitimní formou služby filosofie vědě, společnosti, lidstvu atd. je služba pravdě, tj. napomáhání tomu, aby se věda, společnost, člověk ukázali ve své pravé podobě, ve světle a v dimenzích pravdy. Filosofie vědy, která by své úkoly omezovala na optimalizaci a ekonomizaci některých vědeckých procedur, která by si své úkoly nechala např. od vědy pouze zadávat, prodala by tak své „prvorozenství“ a přestala by být filosofií.

Dnes si filosofie více než kdy předtím uvědomuje (byť jen v některých okruzích svých představitelů, ale právě tam, kde filosofická zkoumání pronikají nejhluběji), jaké nebezpečí se pro filosofii skrývá tam, kde chce samu sebe pochopit výhradně nebo převážně jako reflexi vědy. Chce-li si filosofie ve svém vztahu k vědě zachovat plnou kritičnost, musí najít místo, kde by mohla založit a zakotvit svůj odstup, bez něhož kritický přístup není možný. Jednou z takových cest je pokus o restituci tzv. přirozeného světa; řada myslitelů světového významu se snaží vypracovat a upevnit specificky filosofický přístup cestou reflexe umění. Mimořádný význam mají pokusy o uchopení podstaty tzv. metafyzické tradice západoevropského myšlení, která sice ve své celkové struktuře je už nenávratně otřesena a rozložena, ale ve svých zlomcích a reliktech přežívá jak v obecném povědomí, tak v nekontrolovaném pozadí myšlení vědeckého.

Filosofie, která chce upevnit svou specifičnost a samostatnost proti převaze vědy, zvláště proti zvyšujícímu se tlaku technicky orientované přírodovědy, je někdy sváděna k tomu, aby svůj úkol chápala spíše negativně, tj. jako vyznačení hranic vědeckého poznání a mezi vědy. Takový pokus by měl ovšem dějinně velmi omezenou platnost, i když by mohl v řadě bodů sehrát také pozitivní roli (především v kritice pověrečné „víry ve vědu“, která očekává od vědy ustavení a potvrzení životních jistot). Mnohem nadějnější a původním filosofickým zdrojům přiměřenější cíl lze vidět v prolomení kriticky nezdůvodněných bariér, které si dnešní věda sama ukládá a jimiž omezuje sféru svého možného působení. To, co je až dosud dogmaticky považováno za nepřekročitelný kodex vědeckých principů, musí být podrobeno přísné a přesné revizi: na prvním místě tu je zajisté analýza tzv. objektivnosti, téměř výhradní orientovanosti na rekurence (setrvačnosti a tzv. zákonitosti), neschopnosti postihovat individuální a jedinečné, atd., s čímž ovšem souvisí i nutnost revize zásad dosavadních klasifikačních systémů, překonání bariér mezi přírodními vědami a historickými vědami (bližší ohledání by ukázalo, jak se „přírodovědecké“ metody uplatňují i mimo oblast přírody a jak „historičnost“ má své plné oprávnění také ve sféře přírodní, takže sama nomenklatura je povážlivá), atd.

Máme-li shrnout, musíme v první řadě poukázat na význam filosofie jako jedinečného teoretického nástroje při garantování integrity lidského světa. Jen v této integritě a nikde jinde může být založena i jednota vědy. Věda jako taková vlastně neexistuje, resp. nemůže být vědeckými prostředky založena a udržována. Je to filosofie, která je schopna a také povolána k tomu, aby v ustavičně nových a v dějinách proměnlivých pokusech „vědu jako takovou“ ustavovala a vztahovala ji ke světu jako k celku. Filosofie tak ovšem nemůže činit, aniž by vědu respektovala a aniž by stavěla na jejích výsledcích. Tam, kde cítí nezbytnost kritiky a distance, činí tak v zájmu vědy a její vědeckosti, nikoli proti ní. Věda však nemá prostředky, jimiž by vposledu sama sobě i všem jiným rovinám lidské aktivity dovedla plně interpretovat, čím je a co dělá. Filosofie jimi naopak disponuje, ale musí je trvale přizpůsobovat všem novým zkušenostem člověka se světem, s lidmi i se sebou samým, ať už k nim přispěla věda, umění, běžný život nebo filosofie sama. Vědět nemohou a nesmějí být odnikud zvnějška kladeny překážky a meze pro její podnikání; ani filosofie nemůže a nesmí specifčnost svého přístupu zabezpečovat tím, že z některých oblastí bude vědu vykazovat jako nekompetentní. Filosofie je však povolána k tomu, aby ukazovala na falešné meze, které si věda ve svém zkoumání sama klade, a na zkreslení vědeckých výsledků, které je toho důsledkem. Bude-li filosofie k vědě takto loajální a budou-li vědci ochotni naslouchat tomu, co jim filosofie předkládá, otvírá se tím do budoucnosti cesta konvergence, založená hlouběji než nejrůznější pokusy hraničních věd nebo oborů, sahajících svou strukturou napříč mnoha vědám. Věda se však musí rozloučit s představou, že její platnost je nezávislá na člověku, na společnosti a na dějinách. Opak je pravdou: vždy byla, je a bude „teoretickou existencí člověka“ a jako taková se musí vždy znovu stávat předmětem kritiky. V té věci s ní je ovšem filosofie na téže lodi.

Původně posláno 1967 do Vesmíru, ale nepřijato k otištění; Tondl mne tehdy pozval do Emauz (snad tehdy Ústav matematických strojů) k rozhovoru, ale bez výsledku, pokud šlo o otištění článku. Proto došlo po necelých dvou letech k otištění v Tváři. K nějaké další diskusi už ovšem nedošlo.